

PATTANTYÚS MANGA

A török kérdés a XV. században Róma egyik közterén. Az elpusztult Mátyás-lovaskép megrendelésének lehetséges alternatívái*

*Effigies eius armata equestris, luculentissime depicta Romae in Campo Florae,
Contra Podium cubiculi mei in angulo Laurentianae domus spectatur,
Ad quam arridet altera persimilis Andreae Mantiniae manu picta,
Quae in Musaeo nostro conspicitur.¹*

Ezekkel a sorokkal zárja Paolo Giovio jeles férfiak hadi erényeit dicsőítő művében a Hunyadi Mátyásról írt fejezetet. Hasonló pár soros kitérő nemcsak a Mátyásról írt részt, de valamennyi hős tetteinek leírását kiegészíti. Ezekben Giovio a bemutatott hős Rómában vagy Itália más helyein látható képmásairól is tájékoztatja az olvasót.² Arról a Mátyás királyt lóháton ábrázoló falképről,³ amely Róma egyik közterén díszítette a 15. századtól egy ház homlokzatát, máig ez, a Giovioé a legkorábbi ismert említés: 1551-ből való. **(I. kép)** A lovaskép és a neves padovai festő, Andrea Mantegna neve első ízben itt tűnt fel együtt, közös szövegben. Igaz, Giovio nem a falképet

* A jelen tanulmány lényegében az 1999-ben Rómában folytatott hat hónapos kutatásom eredményét adja közre. A kutatás a Magyar Soros Alapítvány ösztöndíja keretében valósult meg. A tanulmány szövege olasz nyelven elhangzott 2008 májusában, az ELTE Történelmi Intézete által szervezett nemzetközi „Matthias Rex 1458-1490” című konferencián.

¹ „Pompásan megfestett fegyveres lovas képmása [ti. Hunyadi Mátyásé] Rómában, a Campo de' Fiorin, a palazzo di San Lorenzo sarkán lévő szobám erkélyével szemközt látható, amelyhez igen hasonló az az Andrea Mantegna saját kezével festett másik [ti. Mátyás-képmás], amely a mi Musaeumunkban látható.” GIOVIO, Paolo: *Elogia virorum bellica virtute illustrium*. Firenze, 1551. 159.

² Giovionak ezeket a pár soros személyes megjegyzéseit kivonatolta, valamint a latin eredeti és annak olasz fordítását adta Sonia Maffei (a cura di), in Paolo GIOVIO: *Scritti d'arte. Lessico ed ecfrasi*. Appendice I. *Elogia virorum bellica virtute illustrium*. Pisa, 1999. 311-330.

³ A falkép legfrissebb szakirodalma: Pócs, Dániel: L'affresco di Mattia Corvino a Campo de' Fiori. Quesiti stilistici e iconografici, *Arte Lombarda*, 139, 2003/3. 101-109, valamint ugyanezen tanulmány egy bővített változata magyar nyelven: Pócs Dániel: Mátyás király elpusztult freskója Rómában, in *Mi végre a tudomány?* Budapest, MTA TKK, 2004. 85-103. A témáról érintőlegesen lásd még: WOJTIŁLA-SALGÓ Ágnes in *Történelem-kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*, Szerk. Mikó Árpád, Sinkó Katalin, Budapest, 2000. 235. (III-3 katalógustétel), RITÓÓK-SZALAY Ágnes, La leggenda corviniana e i monumenti archeologici, in *L'eredità classica in Italia e Ungheria fra tardo Medioevo e primo Rinascimento*. Graciotti, Sante, Di Francesco Amadeo ed., Roma, Il Calamo, 2001. 283-291. és Gyöngyi TÖRÖK in *Mille anni di Cristianesimo in Ungheria = Hungariae Christianae Millennium* / Ed. della Conferenza Episcopale Ungherese. Cséfalvay Pál, De Angelis, Maria Antonietta ed., Budapest, Pátria, 2001. 300. (3.17 katalógustétel).

attribuálta Mantegnának, csupán egy tulajdonában lévő Mantegna arcképpel hasonlította azt össze.

Balogh Jolán 1925-ben még tisztán átlátta ezt a problémát, vagyis hogy Paolo Giovo egyáltalán nem azt állította, hogy a római falképet Mantegna festette.⁴ Későbbi hozzászólásaiban Giovo helyett mégis inkább egy másik szemtanú, a 17. században élt Giulio Mancini leírásaira hivatkozott,⁵ amelyben viszont már a fenti ábrázolás Andrea Mantegna műveként jelent meg. Balogh Jolán fátylat borított arra a tényre, hogy a falképről tudósító szemtanúk⁶ közül egyedül csak Mancini⁷ „tudta” úgy, hogy a falkép készítője Mantegna volt. Úgy tűnik, a magyar kutató számára csak egy volt a fontos: hogy olyan szöveget találjon, amelyben Mantegnához kötik a Mátyás-falképet.

Mancini azonban, akit mintegy másfél évszázad választott el Mantegna működésétől, az információt másodkézből szerezte. Az sem kizárt, hogy Mancini éppen Giovo imént idézett megállapításából kiindulva atribuálta a római falképet

1. kép: Ismeretlen másoló: Mátyás király egykori római falképéről készített akvarellmásolat, Biblioteca Apostolica Vaticana

- ⁴ „Az egyik arckép tehát műfaját és technikáját tekintve façade-freskó volt. Paulus Jovius, bár magasztalólag ír róla, mesterét nem nevezi meg.” V.ö. BALOGH Jolán: Mantegna magyar vonatkozású portréi. *Századok*, 1925. 244.
- ⁵ Az 1940-ben kiadott Mátyás király emlékkönyv Mátyás ikonográfiájáról írt tanulmányának főszövegében már nem szerepel Giovo neve, csak Mancinié, a következőképpen: „...egy nagyszabású festett lovasarckép ... Rómában a Campo dei Fiori egyik sarokházának homlokzatát díszítette. ... Régi feljegyzésekből azt is tudjuk, hogy Andrea Mantegna festette...” A képjegyzéklistában pedig: „...Mancini adata szerint Andrea Mantegna festette...” V.ö. BALOGH Jolán: Mátyás király arcképei. In *Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára*. I. kötet. Szerk. Lukinich Imre. Budapest, 1940. 448-449, 496-498.
- ⁶ Giovióon kívül négy szemtanú emlékezett meg röviden a falképről: Nathan Chytraeus 1594-ben (lásd a 14. jegyzetet), Giulio Mancini (1620 körül), az ismeretlen másoló, aki a falkép akvarell másolatát készítette (a XVII. század közepe táján) és az anoním firenzei szerző, aki feltehetően nem látta személyesen a falképet, csupán Giovo révén volt tudomása róla (lásd a 8. jegyzetet).
- ⁷ „...il ritratto di Mattia Onniade a capo al Pellegrino d'Andrea Mantegna” (MANCINI, Giulio, *Discorso della pittura, in Considerazioni sulla pittura*, Marucchi (Adriana) ed., Roma, 1956, I. 74), „A capo al Pellegrino il ritratto di Mattia Unniade del Mantegna” (Mancini, 1956. 280), „...il ritratto di Mattia Corvino a capo il Pellegrino.” (Mancini, 1956. 300.)

Mantegnának.⁸ Mancini ugyanis a Mátyás-lovasképet három különböző írásában⁹ is következetesen „ritratto”-nak emlegette, a ló említése nélkül vagy éppen a jelenet leírása helyett, amiként Giovio is egy *portré*hoz hasonlította.¹⁰ S hogy Giovio híres férfiakról szóló művét még a 17. században is jól ismerték, azt épp a római Mátyás-kép igazolja: a falképről fennmaradt egyetlen képi ábrázolás, a 17. századból származó akvarellmásolat alá (Cod. Barb. Lat. 4423, Biblioteca Apostolica Vaticana) ezt írták: „*Matthia Corvino dipinto in una casa a mano manca all’entrar della strada del Pellegrino, della qual pittura ne fa’ menzione il Giovio*”.¹¹ A Mantegna szerzőségéhez való ragaszkodás határozta meg a falkép eddigi datálását, amely szerint a mű Mantegna római tartózkodása alatt készült, 1488-1490 között.¹² S miután dokumentumokkal nem igazolható a festőnek e dátumnál korábbi jelenléte az Örök Városban, a magyar művészettörténet-írás gyakorlatilag nem is számolt egy korábbi datálás lehetőségével. Amennyiben azonban nem kötjük mindenáron Mantegna szerzőségéhez a római falképet, e szűkre szabott datálási kérdés is megoldódik. Ehhez azonban a kép leírásainak és egykori környezetének alaposabb összehasonlítására van szükség.

Az akvarellen Hunyadi Mátyás lovon ülő páncélos alakja látható, amint felemelt jobbuján tartott kardjával épp lesújtani készül. Feje fölé egy angyal félalakja koronát emel, akinek jobb és bal oldalán egy szintén félalakos angyal és egy denevérszárnyú ördög látható. Alattuk kis táblákon latin versek adják a jelenet magyarázatát,

⁸ A 16. vagy 17. század művészetírás gyakorlatában Giovio hasonlata az attribúció vagy attribuálás fogalmát akár ki is meríthette. Hasonló érvelésekkel találkozunk Mancini idézett írásaiban is. Giovio sorait más tekintetben értette félre az a 16. század második felében élt anonim szerző is, akinek Hunyadi Mátyásról írt életrajzát a firenzei Biblioteca Nazionale őrzi. „L’effigie sua è ritratta armata a cavallo a Roma in Campo di Fiore, la quale non voglio entrare altrimenti a descrivere, potendosi con molta agevolezza vedere nella chiesa di San Lorenzo.” Firenze, Biblioteca Nazionale, Cod. II. I, 174. (Magliab. II. XXIV. f230^v) idézi Florio Banfi (Florio BANFI, *Ricordi ungheresi in Italia*, Roma, 1942. 250. Balogh Jolán tévesen egy önálló firenzei lovasarcképként azonosította ezt a Hunyadi Mátyás-ábrázolást és úgy vélte, hogy a freskó másolata látható volt a firenzei San Lorenzoban a 16. század második felében (BALOGH, 1940. 492. no 27.). Hogy a félreértésre az általunk is idézett Giovio idézet adhatott okot, egyedül Banfi vette észre.

⁹ Lásd a 7. jegyzetet.

¹⁰ A magyar művészettörténeti szakirodalomban is elterjedt ez a nézet, mely a lovasalakot elsősorban *portré*ként és nem jeleneként fogja fel (BALOGH, 1925. 247. és uő, 1940. 448-449., H: Mátyás király lóháton. *Archaeologiai Értesítő* 1888 (8). 332.), nyilván Giovio és Mancini hatására.

¹¹ Rodolfo Lanciani szerint az akvarell másolat alá írt rövid megjegyzés Gasparo Moronétól, a híres éremmetszőtől származik, de hogy ő lett volna egyszersmind magának az akvarellnek a készítője is, Lanciani nem erősíti meg. Lásd LANCIANI (Rodolfo), Il Codice barberiano XXX, 89, *Archivio della Società Romana di Storia Patria*, VI, (1883). 228.

¹² A teória Balogh Jolántól ered (Balogh, 1925. 245), akinek a véleményét osztotta Vayer Lajos (VAYER Lajos: Paolo Giovio, la cultura umanistica e l’arte rinascimentale in Ungheria, in *Atti del Convegno Paolo Giovio, il Rinascimento e la memoria*. Como, 3-5. Giugno 1983, Como, Società Storica Comense, 1985. 142.), és Török Gyöngyi (*Mille anni...*, 2001. 300), ahol egy sajtóhiba folytán azonban a datálás tévesen 1488-99 (!) közé toldódott ki. Hasonlóképp érvelt nemrégiben Pócs Dániel is (PÓCS, 2003, 105 és PÓCS, 2004, 88, 91-93, 96)

miszerint Mátyásnak meg kell védelmeznie a vallást a földön, s akkor a mennybe jut, de vágyik órá a pokol is, és míg e kettő, pokol és menny egymással küzdenek, hogy őt maguknak megszerezzék, Mátyásnak bátorsága (Virtus) révén kell kormányoznia a földet, s jámborságával példát kell mutatnia a halandóknak.¹³ A háttérben – éppen csak jelezve – egy-két szikla és néhány fa helyezi a jelenetet a természetbe. Hogy az akvarellmásolaton megörökített jelenet, és így a fenti leírás nem teljes, csak néhány éve tudjuk. Nathan Chytraeus 1594-ben kiadott *Itinerarium*ában azt írta, hogy a falképen a király lova lábaival a földön szanaszét fekvő törökökön taposott.¹⁴ Az akvarell készítője, ki tudja, mért (nem tudta értelmezni? vagy ez a részlet már megkopott, nem láthatta?), ezt a részletet nem örökítette meg. Az ábrázolás következképp nem általában véve magasztalta Mátyás „hadi dicsőségét”,¹⁵ hanem egészen konkrétan a *törökellenes propaganda* célját szolgálta. Mátyás Szent Györgyre utaló ikonográfiai megjelenítése sem véletlen. A török elleni hadjáratok vezetőinek Szent Györgyhez hasonlítása sokkal inkább volt a szentszéki külpolitika, mint a humanista irodalmi retorika eleme. A II. Pius pápa által Mátyás királynak ajándékba küldött zászló (Szent György zászlaja),¹⁶ vagy a keresztény vallás védelmében harcra buzdító „karácsonyi díszkard” pápai ajándékozása is ezt példázzák.¹⁷ A falkép feliratában – amennyiben az nem a 17. századi másoló leleménye – nem Mátyás római származását hangsúlyozták (ami a falképnek egy későbbi, második olvasata volt), hanem a keresztény vallás megvédelmezésének a feladatát. A gondolat Luxemburgi Zsigmond Sárkányrendjének alapító oklevelében foglaltakat idézi, ahol magából a király „szájából” hangzik el, hogy saját maga és alattvalóinak üdvözülése érdekében kell példát mutatva a keresztény vallás ellenségeivel – legyen az a török, vagy más – az uralkodónak harcra szállnia, mint ahogy Krisztus a kereszt segítségével győzedelmeskedett a pokol rossz atyján, s tette őhöz hasonlóan később

¹³ Az akvarell szereplő disztichonok szövege: (a bal oldalon, az angyal alatti táblán) DEBERIS COELO, MATTHIA, INVICTE / SED, IPSA, RELIGIO, IN, TERRIS, VSQVE / TVENDA, TENET, HANC VICTOR / DEFENDE DIV COELV(!)Q MERERI / MORTALES, POSSINT, QVA, PIETATIS / DOCE (a jobb oldalon, a denevérszárnyú ördög alatti táblán) TARTARA TE CVPIVNT SED TE / SIBI, VENDICAT, AETHER DIP(?) [mellette a margón ceruzával: sic!] / ADEO, VIRTVS, REX, BONE, CARA, TVA / EST, DVM, NEQ TE, SPERANT, IN EA / REGNA, NEQ ASTRA EXPOSEVNT(!) / IMPERIO, TERRVS(!), INTER, VTRVNQ / REGE

¹⁴ „In aciae Florae, in area domus cuiusdam, Matthiae Hungariae regi armato & equestri, Turcorumq(ue) turbam calcanti” („A Campo de’ Fiorin egy ház falán, Mátyásnak, Magyarország királyának, aki fegyverzetben ül lován, s törökök tömegén tapos”) Id. CHYTRAEUS, Nathan: *Variorum in Europa Itinerum Deliciae*. Herborn, 1594, 390. A szövegforrást Ritoókné Szalay Ágnes találta meg, de épp ezt a mondatot nem közölte, csak a szöveg egy másik részletét in RITOÓKNÉ, 2000, 258. Az elogium teljes szövegét ezzel a lényegi bevezető sorral együtt publikálta Pócs, 2003, 29. jegyzet és uő., 2004, 36. jegyzet.

¹⁵ BALOGH, 1940, 449.

¹⁶ FRAKNÓI Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-Székekkel*. Budapest, 1902. II. kötet, 116.

¹⁷ L. KALMÁR János: Dobzse László pápai díszkardja. In *Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének 60-ik évfordulójára*. Budapest, 1942. 87-108.

Szent György, és az ő követői is a sárkányos lovagok.¹⁸ Ennek az alapítólevélnek a szövege világít rá egyszersmind arra, hol is áll Mátyás király az angyal és az ördög harcában. Ő nem egy harmadik fél, akiért angyal és ördög egyenlő eséllyel küzdenek, helyét Istentől kapott hatalma (a falképen a *corona angelica* motívumának hangsúlyozása) már előbb kijelölte a számára. Neki kötelessége megvédelmezni a keresztény vallást, üdvözülésének ez a feltétele. A képet ezért inkább olyan politikai vagy diplomáciai eszközként kell értelmeznünk, amelyet a Szentszék szorgalmazott a törökön aratott győztes csaták feletti öröm perceiben, Hunyadi Mátyással szembeni hivatalos *elvárásként*.¹⁹ A hitetlennek megfélemezésének közös szentszéki és magyar ügye Mátyás uralkodásának első felében, a hatvanas években, legfeljebb a hetvenes évek közepéig állt előtérben. A törökök elleni közös európai összefogás, a kereszties hadjárat gondolata pedig csak II. Pius pápa haláláig, 1464 augusztusáig bírt tényleges realitással.²⁰ Vagyis a falkép által hirdetett propaganda az 1458-1464 közötti időszakban volt a legaktuálisabb, akkor, amikor „a kereszténység védőbástyája” az itáliaiak szemében a fiatal Mátyás király lett.²¹

A falkép a középkori Róma belvárosában, a via del Pellegrino indulásánál, a bal oldalon („a mano manca”) álló sarokház²² homlokzatán volt látható még a 17. században is.

¹⁸ Szent György ikonográfiájáról és ezen belül mint a török elleni harcok védőszentjéről lásd még: BRAUNFELS-ESCHE, Sigfried: *Sankt Georg. Legende, Verehrung, Symbol*. München, 1976.

Az alapítólevél szövegét l. BARANYAI Béla: Zsigmond király ú.n. Sárkány-rendje. *Századok*, 1926. LX.

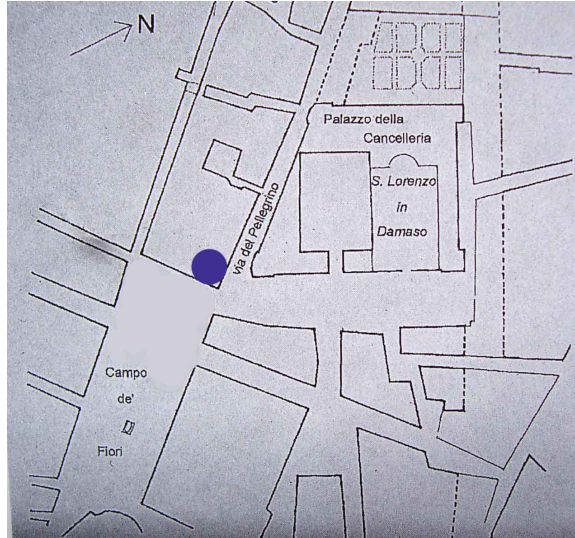
¹⁹ Elég ha csak a III. Callixtus pápa által „dono del cielo”-ként üdvözölt, királyi trónját éppen elfoglaló Mátyás szívélyes szentszéki fogadtatására gondolunk. (FRAKNÓI, 1902. II. kötet. 110-111.)

²⁰ Ehhez ld. FRAKNÓI, 1902., RÁZSÓ Gyula: Hunyadi Mátyás török politikája. In *Hunyadi Mátyás emlékkönyv. Mátyás király halálának 500. évfordulójára*. Budapest, 1990. szerk. Rázsó Gyula-V. Molnár László. Budapest, 1990. valamint E. Kovács Péter: A Szentszék, a török és Magyarország a Hunyadiak alatt (1437-90) In *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Szerk. Zombori István. Budapest, 1996.), i.m., 1996.

²¹ L. KLANICZAY Tibor: A keresztieshad eszméje és a Mátyás-mítosz. *ItK* 1975.

²² Ez a ház a via del Pellegrino 8-9. számú, ma is álló házával lehet azonos. Ezt állítja Rodolfo Lanciani is, Róma középkori urbanisztikájának legjelentősebb kutatója. Kétségtelen, hogy a 16. században áll a via del Pellegrino elején egy a Campo de' Fiori terébe utólagosan beépített, négy oldalról utcákkal határolt házsziget is. Míg azonban az előbbi forrásokkal igazolhatóan középkori eredetű (levéltári források: Archivio del Cap. Di San Pietro, Case e vigne 9-10., Biblioteca Apostolica Vaticana), addig az utóbbinak az építésére nem, csak lebontására nézve bírnak adattal (19. század második fele. Ld. VALTIERI, Simonetta: La zona di Campo de' Fiori prima e dopo gli interventi di Sisto IV. *L'architettura: cronache e storia*, XXX, 1984. 651). A 16. század közepéről származó térképeken már szerepel, ellenben nem lehet kimutatni, hogy már a 15. század második felében is ott állt volna, mert ebből az időből nem ismeretes olyan várostérkép, ami Rómának ezt a részét ábrázolta volna. (ld. FRUTAZ, Amato Pietro: *Le piante di Roma*. Vol. II. Roma, 1962. piante CXII, CXV/2, CXX, CXXII. Legkorábban Mario Cartaro Grande térképén (1576) szerepel minden kétséget kizáróan, CXXVI. térkép).

Nem a *Campo de' Fiori* felé eső homlokzaton,²³ hanem a Cancelleria felé nézőn. A különbség nem is kicsi, mert így nem maga a ház és tulajdonosa/bérlője, hanem a *tér*, ahová a falkép nézett, adhat valódi magyarázatot a kép tematikájához. Ám nem a mai tér, hanem az a tér, amely a Cancelleria helyén létezett annak építése, 1486 előtt. A régészeti ásatások és régi kataszterek alapján rekonstruált térképeken²⁴ látható, hogy a *via del Pellegrino* elején egykor létezett tér trapézhoz volt hasonló, a *via del Pellegrino* felőli szélessége a mainak közel kétszerese volt, és észak-nyugati irányban (a mai Corso felé) kevésbé terjedt ki.²⁵

2. kép: A Campo de' Fiori és a Via del Pellegrino sarkán álló középkori ház, melyen a Mátyás királyt lóháton ábrázoló falkép egykor látható volt

Ekkor még a tér északkeleti oldalán állt a térnek nevet adó San Lorenzo in Damaso templom, amely főhomlokzatával a térre, oldalhomlokzatával a *via del Pellegrino* folytatására nézett (a templomot a Cancelleria építésekor belefoglalták az újonnan emelt grandiózus épületbe).

3. kép: a Piazza di San Lorenzo in Damaso tér a Cancelleria építése (1486) előtt

A tér városon belüli jelentőségét az itt álló püspöki palota adta, mely 1440-től épült fel a San Lorenzo in Damaso templom mellett. Jóllehet az egykori Piazza di San Lorenzo méretét tekintve ma eltölpül a Campo de' Fiori mellett, a 15. században vetekedett a Campo de' Fiorival. Egyházi szempontból, s különösen a *szentszéki politika* szemszögéből pedig a 15. század derekán különös jelentőséggel bírt. A „földi

²³ Tévesen a Campo de' Fiorin lévő freskóként ír róla Balogh Jolán, Török Gyöngyi és Pócs Dániel is. BALOGH, 1925. TÖRÖK, 2001. e PÓCS, 2003 e 2004.

²⁴ Lásd az 5. és 10. sz. rekonstrukciós térképet in VALTIERI, 1984. 650-651.

²⁵ VALTIERI, 1984. 650-651.

paradicsom”-ként²⁶ is emlegetett bíborosi palota szolgált a pápai kancellár lakóhelyéül és hivatalául 1440-65 között. A *cardinale camerlengo* az egyházi hierarchiában a pápa után következő tisztség betöltője volt. Nemcsak a kamarás volt, de a legfőbb bíró és a *pápai hadak főparancsnoka* is. A palota építtetője Lodovico Mezzarota Scarampo, eredeti nevén Lodovico Trevisano (1401-1465)²⁷ volt, aki mintegy nyolc év leforgása alatt jutott el a camerlengo címig.

1431-ben, orvosként állt Gabriele Condulmer kardinális, a későbbi IV. Jenő pápa udvarának szolgálatába. 1435-ben Traù püspöke lett, 1437-39 között már Firenzéé, 1439-ben aquileiai pátriárkává nevezték ki, egy évre rá *cardinale camerlengó*vá.

4. kép: Lodovico Trevisano kardinális metszetképe Tomasini *Elogia Illustrum Virorum*-ában

Családja Velencéből származott, ő is ott született. Az 1438-as firenzei zsinaton mint „házigazda”, Firenze püspökeként vett részt, kifejezetten a zsinat idejére cserélve fel traui püspöki székét Giovanni Vitelleschivel, Firenze akkori püspökével. A csere kieszközlésében bizonyára szerepet játszott Trevisanónak földijével, egykori iskolatársával, a velencei podestával, Francesco Barbaróval való barátsága is, aki hozzá írt leveleiben többször hangsúlyozta a görög kultúra megmentésének, a nyugati és a keleti egyház uniójának szükségességét, és a török elleni közös fellépést.

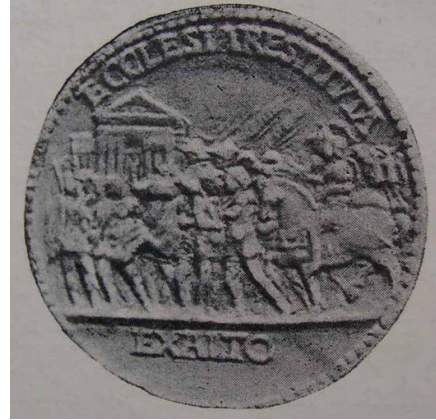
Trevisano 1440-től vett részt személyesen katonai küldetésekből. 1440-ben Anghiarinál, majd 1456-ban Anconában aratott diadalt a pápai állam ellenségei felett. Még ugyanebben az évben, III. Callixtus pápa Trevisanót a török ellen induló pápai flotta parancsnokává nevezte ki.²⁸ A pápai hajóhadak élén a Nándorfehérvárnál harcoló Hunyadi János megsegítésére kelt útra 1456. június elején. Hunyadi nándorfehérvári győzelmét követően

²⁶ Guido dei Nerli a mantovai Gonzaga udvar követének leírása. Ld.: CHAMBERS, David Sanderson: The housing problems of Cardinal Francesco Gonzaga, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 39 (1976), 25.

²⁷ A Mezzarota és a Scarampo sem a valódi vezetékneve volt a kardinálisnak. A Mezzarota (‘félkerék’) nevet valószínűleg a címerében található fél kerékről kapta, a Scarampót pedig, mely egy híres piemonti család volt, a 17. század történetírói ragasztották rá, azért mert pártfogolt két fivért, akiket Scaramponak hívtak. A 15. században azonban sosem hívták őt e két vezetéknevén. L. PASCHINI, Pio: La famiglia di Lodovico camerlengo. *Arcadia*, 1926. 5.

²⁸ Neve bekerült a pápának a nándorfehérvári diadalt egy hónappal megelőzően kiadott Bulla Oratio-numába is, melyet a hitetlenek elleni győzelem előmozdítása céljából bocsátott ki. „Nuperrime autem dilectum filium Ludovicum t.t. Sancti Laurentii in Damaso presbyterium Cardinalem camerarium nostrum classe maritima ire autore Domino iussimus. Denique nihil omisimus, quantum Dominus iuvare dignatus est, quod ad hanc salutarem expeditionem terra et mari proficere potuerit.” Bulla

1457. augusztus 6-án az Égei-tengeren aratott győzelmet a török flották felett Rodosz szigeténél.²⁹ A hadjáratból visszatérő hős győzelmét Rómában 1459. március 8-án fényes bevonulással ünnepelték.³⁰ A törökön aratott diadal személyes reprezentációjában is megjelent. Erre utal Cristoforo di Geremiával vésetett érme, melynek hátlapján az egyház dicsőségét hirdető ECCLESIA RESTITVTA / EXALTO felirat alatt római templom homlokzata előtt diadalmenetben vonuló római katonák láthatók, lándzsáikon török turbánokkal.³¹

5. kép: Cristoforo di Geremia Trevisano érme

Trevisanót lakóhelyén, a San Lorenzo térén bizonyára ugyanolyan nagy törökverő hősként tartották számon, mint Hunyadi Jánost vagy később annak fiát, Hunyadi Mátyást. Azt, hogy ez a palotája falain kívül, a téren is kifejezésre jutott-e, arról nincs információnk, de nem elképzelhetetlen, hogy megjelent a San Lorenzo téren álló házak falára festett díszítésekben is. Egy kevésbé hivatkozott adat szerint ugyanis tudjuk, hogy a bíboros nevéhez nemcsak a Campo de' Fiori kikövezése fűződik, hanem a San Lorenzo in Damaso téren álló házak díszítése is. Miként Lorenzo Cardella írja: „...*Restituitosi a Roma, dove fu accolto con gioia e plauso universale del popolo, e con sommo onore dal Papa, e dal Sacro Collegio, avendo considerato, che la piazza del Campo di Fiori, stavasi negletta, e ridotta ad esser pascolo e ricettacolo di cavalli, la fe lastricare di pietre, e dopo aver ornati gli edificij contigui alla Basilica di San Lorenzo in Damaso, ne fece con gran spesa costruire de' nuovi. ...*”³²

.....

orationum et pulsatio meridiana. Az imádságok bullája és a déli harangszó. Kiadta VECSEY Lajos, in *Helvetia*, 1955. 40.

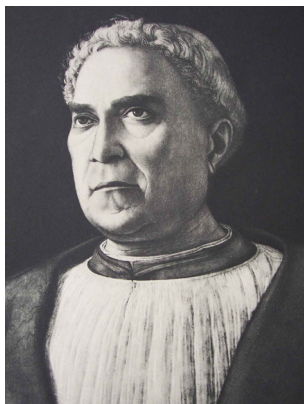
²⁹ EUBEL, Conrad: *Hierarchia catholica medii aevi sive Summorum Pontificum, S.R.E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series*, E documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita, Patavii, 1901. 34-35.

³⁰ L. PASCHINI, Pio: La flotta di Callisto III (1455-1458). *Archivio della R. Società Romana di Storia Patria*. Roma 1930-32. 251.

³¹ Cristoforo di Geremia 1461-ben állt a kardinális szolgálatába, de továbbra is fenntartotta a kapcsolatot a Gonzagákkal és teljesített számukra megbízásokat. Az érmet lásd HILL (George Francis), *Portrait medals of Italian artists of the Renaissance*, London, Warner, 1912. 14, HILL (George Francis), *Notes on Italian Medals-XIV: Lodovico Scarampi by Cristoforo Geremia*, in *The Burlington Magazine*, vol. 23 (April, 1913), 17-18., metszetképét lásd TOMASINI, Jacobi Philippi, *Elogia illustrium virorum*, Patavii, Sardus, 1630. 18.

³² L. CIACONII, Alphonsi: *Vitae, et regestae Pontificum Romanorum et S.R.E. Cardinalium*. Romae, 1677. vol. II. 921. A teljes idézet így hangzik: „Is Campum Florae Romae tunc temporibus neglectum, atque in equorum pascua redactum lapidibus stravit, & ornavit aedes iuxta Basilicam S. Laurentij in Damaso, & maximo sumptu instruxit” és CARDELLA, Lorenzo: *Memorie storiche de' cardinali della Santa Romana Chiesa*. Tomo terzo. Roma, 1793. 96.: „...uni alla mensa dei monaci, avendo con sua bolla

Lodovico Trevisano közvetlen magyar kapcsolatairól nem tudunk. De okleveles adat szól arról, hogy a San Lorenzo in Damaso templomban 1448-54 között magyar pálos szerzetesek végeztek istentiszteleti szolgálatot.³³ A kardinális Guarino Verone-sével vagy Francesco Barbaroval szoros baráti kapcsolatban állt, általuk ismerhette

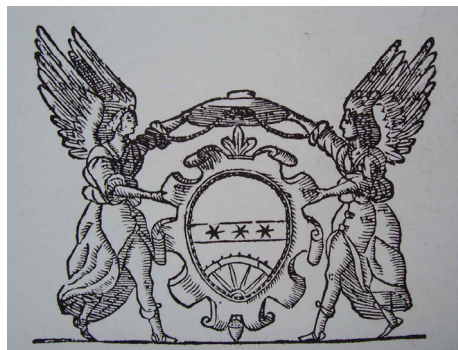
6. kép: Andrea Mantegna: Lodovico Trevisano kardinális arcképe, Berlin

Janus Pannoniust is, sőt alkalmá nyílhatott személyesen is találkozni vele az 1450-es években Padovában, ahol 1451-es házvásárlását követően, 1465-ben bekövetkezett haláláig Trevisano több időt töltött, s ahol a kardinálist tiszteletbeli polgárnak is választották.

Andrea Mantegna szerepét a falkép létrejöttében jelen ismereteink birtokában sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet. Gondolatmenetünkben ezért Mantegnának nem juttatunk befolyásoló szerepet, de Mantegna kapcsán egy megjegyzést mégis tennénk. Magyar kutatók lévén – ahol a történeti források jelentős része megsemmisült – hozzá vagyunk szokva ahhoz, hogy az írott forrás hiánya, vagyis jelen esetben Mantegna római tartózkodásának írott bizonyítéka 1488. előtt, nem jelent egyet azzal, hogy Mantegna más

módon ne állhatott volna kapcsolatban Rómával, vagy Rómában lakókkal. Ezért tartjuk fontosnak megemlíteni, hogy Mantegna személye összekapcsolható Lodovico Trevisano bíboros személyével, akinek megfestette portréját (Berlin, Staatliche Museen), amelyet a kutatás a festő korai műveként 1458-60 közé datál.

A forrásokból az is tudható, hogy Mantegna Trevisano számára még egy megbízatást vállalt. Tomasini a *Híres padovai férfiakról* írott művében (1630) a *camerlengo* életéről írt fejezet befejező soraiban

7. kép: Lodovico Trevisano címere Tomasini Elogia Illustrium Virorum-ában

.....
cotale unione approvata Callisto III, che spedillo colle truppe della Chiesa contro i Turchi. Fatto capo dell'armata navale, con un piccolo corpo di soldatesca, gli diede solenne sconfitta presso Belgrado, fino a lasciare morti sei mila sul campo, colla perdita di 60 pezzi di cannone, bagaglio, e stendardo militare; lo stesso fece presso Rodi, dove con poche navi, fugò e disperse una numerosa flotta di Turchi, e tolse dalle mani di quei barbari tre isole nell'Arcipelago. Restituitosi a Roma, dove fu accolto con gioia e plauso universale del popolo, e con sommo onore dal Papa, e dal Sacro Collegio, avendo considerato, che la piazza del Campo di Fiori, stavasi negletta, e ridotta ad esser pascolo e ricettacolo di cavalli, la fe lastricare di pietre, e dopo aver ornati gli edificij contigui alla Basilica di San Lorenzo in Damaso, ne fece con gran spesa costruire de' nuovi. ...”

³³ BANFI, 1942. 251. és BANFI (Florio), Ricordi ungheresi in Italia, SÁRKÖZY (György) ed. Roma–Szegeged, 2005. 224-225.

feljegyezte, hogy Lodovico Trevisano a padovai Santa Lucia (azóta lebontott) templom déli homlokzatára Mantegnával festette meg címerét.³⁴

Ennél több információnk azonban még nincs. Azaz a többi a történészek képzelőerejére van bízva.

A San Lorenzo téren a későbbiekben még egy személyhez kötődően merülhet fel a Mátyás király és a török elleni harc témája. Ez a személy Francesco Gonzaga (1444-1483) kardinális, aki 1468-ban lelt otthonra Trevisano bíborosi palotájában³⁵.

A fiatal, szinte még gyermek Franciscót II. Pius a mantovai kongresszust követően szentelte kardinálissá,³⁶ mégpedig azért, hogy a keresztes hadjárat előkészítésével foglalkozzék.³⁷ Ideköltözésekor, 1468-ban azonban ez a feladata idejét múlta. Francesco Gonzaga II. Pál pápa pápai trónra lépésével többé nem kapott a török elleni harcban semmilyen feladatot, noha a későbbiekben is elsősorban az Egyház katonai feladataiban vállalt szerepet. Ezért évekkel a megghiúsult kereszteshadjárat után legfeljebb nosztalgiából festethetett volna a palotája előtti tér egyik házának falára a törökverő Mátyást dicsőítő falképet. Hogy élt-e benne még bármi nosztalgia ez iránt, az források hiányában meg nem állapítható.

Az Örök városnak ezen a forgalmas pontján, a San Lorenzo in Damaso palota szomszédságában egykor látható lovas falkép olyan helyen állított emléket Hunyadi Mátyásnak, ahol – főként Trevisano bíboros és katonai kísérete révén – a 15. század közepén a hitetlenek elleni harc az itt lakók életének, mindennapjainak is egyik központi kérdésévé vált. S ha nem is jelenthető ki biztosan, hogy ő (vagy az 1468-tól itt regnáló Francesco Gonzaga bíboros) volt az, aki közreműködött a Mátyás-lovaskép létrejöttében, úgy véljük, az itt zajló események szerepet játszottak a falkép megalakításában. Éppen ezért szeretnénk nyomatékositani, hogy a falkép megrendelését

8. kép: Andrea Mantegna: Francesco Gonzaga arcképe

³⁴ TOMASINI, J. P.: *Elogia illustrium virorum*. Padua, 1630. 18.

³⁵ Ehhez ld. CHAMBERS, D. S.: The housing problems of Cardinal Francesco Gonzaga. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 39 (1976), 21-41.

³⁶ SIGNORINI, Rodolfo: L'elevazione di Francesco Gonzaga al cardinalato. Appendice a szerző Federico III e Cristiano I nella Camera degli Sposi c. tanulmányának. *Mitteilungen des Kunsthistorisches Institut in Florenz* 18, 1974. 247-249.

³⁷ „Fate che ne veniate in puncto come un San Zorzo” - indította útjára 1463-ban a fiatal bíborost és kíséretét a pápa, hogy megtegyék az előkészületeket a keresztes hadjáratban vele együtt majd keletre induló flották előkészítéséhez. Francesco édesanyjának, Brandenburgi Barbarának írt levelében 1463. október 29.-én. Ld. CHAMBERS, D. S.: Virtù militare del cardinale Francesco Gonzaga. In *Guerre, stati e città. Mantova e l'Italia padana dal secolo XIII al XIX*. Atti delle Giornate di Studio in omaggio ad Adele Bellù. Mantova 12-13 dicembre 1986. Mantova, 1988. 216. és CHAMBERS, D. S.: *A renaissance cardinal and his worldly goods: the will and inventory of Francesco Gonzaga (1444-1483)*. The Warburg University of London, 1992. 9.

nem feltétlen Magyarországról kiinduló kezdeményezésként kell felfogni. Mátyás király törökellenes külpolitikája ismeretében az 1470-es évektől kevés esélyt látunk egy Mátyást dicsőítő kép megrendelésére. Egyedül talán Szabács várának 1476-os visszaszerzése adhatott alkalmat a falkép későbbi időpontban történő megrendelésére. A kép ikonográfiája és felirata a művet tehát nem az 1470-es és 1480-as évekből való Mátyást dicsőítő humanista irodalmi művekhez kapcsolja, hanem Francesco Filelfo és Poggio Bracciolini 1440-es években írt Hunyadi János erényeit magasztaló adhortációihoz és törökellenes beszédeihez. Ezekben nem csak *buzdították*, de *el is várták*, hogy Hunyadi János szembeszálljon a hitetlenekkel. Bár a falfestmény életre hívója a források hiányában nem állapítható meg, az átértékelendő, hogy ne csupán a személyes magyar-olasz kapcsolatok mentén keressük, hanem a közös európai ügy, a török fenyegetés konkrét idejét figyelembe véve, tágabb nemzetközi történelmi színpadon.

Abstract

*La propaganda contro i turchi in una piazza romana nel Quattrocento:
L'alternativa della datazione del distrutto affresco romano di Mattia Corvino*

Nel centro storico di Roma, in piazza di Campo dei Fiori, esiste ancor oggi un palazzo sulla cui facciata, che dà sulla Cancelleria, un affresco rappresentante Mattia Corvino su cavallo venne dipinto nel secolo XV. Dell'immagine fecero menzione anche più testimoni, tra di loro il famoso collezionista, Paolo Giovio. Sebbene il Giovio non avesse affermato che l'affresco veniva dipinto da Andrea Mantegna, dovute di certo anche alle sue righe, la rappresentazione più tardi veniva attribuita all'artista padovano. L'affresco venne distrutto nei secoli XVII o XVIII, ma ce l'ha tramandato una copia d'acquarello trovata in un codice Barberiano custodito nella Biblioteca Apostolica Vaticana.

Nel saggio l'autrice cerca di trovare le possibili connessioni tra il programma pittorico con il luogo. Ha l'intenzione dimostrare ciò che la prima metà del regno di Mattia Corvino fu l'epoca in cui poteva essere richiesta per la commissione di una rappresentazione di questo argomento sia da parte ungherese che quella romana. Secondo l'autrice il palazzo cardinalizio che esistette prima sul posto dell'edificio della Cancelleria e il suo primo residente, il cardinale Lodovico Trevisano, cardinale camerlengo e capo della flotta papale si debba – diretta o indirettamente – mettere in relazione con la commissione dell'affresco. Sia perché il Trevisano partecipando personalmente nella lotta di Belgrado (Nándorfébérvár) diede particolare importanza alla difesa della Chiesa contro gli infedeli, sia perché anche le sue relazioni personali che lui manteneva con più persone del primo umanesimo come Francesco Barbaro, Francesco Filelfo o Guarino Veronese, avessero potuto volgere la sua attenzione agli umanisti ungheresi e all'Ungheria.